

Paweł WOLNICKI

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Administracja publiczna wobec kościoła częstochowskiego w latach 1950–1975 (zarys problematyki)

Wprowadzenie

Sprawy wyznaniowe w ideologii każdego państwa odgrywają ważną rolę przy urzeczywistnianiu politycznych zamierzeń i administrowaniu krajem, a w Polsce dotyczą niemal wszystkich obywateli¹. W okresie realnego socjalizmu wcielanie w życie zarządzeń najwyższych czynników państwowych wobec wspólnot religijnych mogło mieć różne natężenie w zależności od denominacji religijnej. Stosunki wyznaniowe regulowane były bowiem przez organy państwowo-partyjne, mające swoje przedstawicielstwo w jednostkach administracji terenowej. W niniejszym artykule zostały one ukazane od chwili powołania w Polsce Ludowej specjalnej agendy odpowiedzialnej za sprawy wyznaniowe – Urzędu do spraw Wyznań (1950 r.).

Rozpoznanie przynależności administracyjno-terytorialnej struktur diecezji częstochowskiej z pewnością zobiektywizuje spojrzenie na stosunki wyznaniowe PRL-u wobec Kościoła katolickiego. Diecezja częstochowska była przecież nie tylko jedną z wielu na obszarze Polski, ale trasą wielu pielgrzymek i miejscem tranzytowym dla katolików różnych narodowości zmierzających na Jasną Górę. Stosunek władz państwowych i ich terenowych agend do niej wykraczał więc często poza „codzienne” ramy schematów relacji państwo-Kościół, charakteryzując się, z punktu widzenia polityki kraju bloku komunistycznego, problemami, a nawet precedensami.

---

¹ Por. *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011*, Warszawa 2011, s. 185, 205.

1. Rozmieszczenie struktur diecezjalnych

Od czasów II RP władze państwowe kierowały się w podziałach administracyjnych kraju racją stanu, a władze kościelne przesłankami duszpasterskimi. Na kanwie tych ustaleń powstała 28 października 1925 r. mocą bulli *Vixdum Poloniaeunitas* diecezja częstochowska. Zanikła więc wytworzona w okresie zaborów zależność terenowej administracji Kościoła katolickiego, która na poziomie diecezji miała pokrywać się z województwami, a na poziomie powiatów z dekanatami. Wzajemne relacje między państwem a Kościołem regulował zawarty w 1925 r. konkordat, a po uchwaleniu jego nieobowiązania² w okresie PRL – ustawodawstwo państwowe i próby normalizacji zawarte w porozumieniach między rządem a Episkopatem Polski z 14 kwietnia 1950 r.

Reforma polskiej administracji terenowej (28 czerwca 1950 r.) umiejscowiła diecezję częstochowską w granicach województwa katowickiego, kieleckiego, łódzkiego i poznańskiego³. Ten Kościół partykularny obejmował w południowej swej części teren województwa katowickiego z Zagłębiem Dąbrowskim, okolicą Częstochowy, sięgając niemal parafii Działoszyn. Rozciągał się na powiaty: będziński, częstochowski, kłobucki, myszkowski i zawierciański. Ważniejszymi miastami na tym terenie były: Będzin, Czeladź, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Myszków, Sosnowiec i Zawiercie. Północny, rozleglejszy obszar diecezji częstochowskiej z okolicami Radomska i dawną Ziemię Wieluńską leżał w granicach województwa łódzkiego. Ośrodkami miejskimi były tu Pajęczno, Radomsko, Wieluń i Wieruszów. Od 1946 r. były to powiaty województwa łódzkiego: piotrkowski, radomszczański i wieluński. Rewizja w terenowej administracji powiatowej doprowadziła do utworzenia w województwie łódzkim w 1954 r. powiatu wieruszowskiego⁴, a w 1956 r. bełchatowskiego⁵ i pajęczańskiego⁶, co zadecydowało o obecności na tym terenie obszarów diecezji częstochowskiej. Na krańcach północno-zachodnich diecezja częstochowska sięgała do powiatu ostrzeszowskiego w województwie poznańskim, a na wschód od Częstochowy do powiatu włoszczowskiego znajdującego się w województwie

² Dnia 12 września 1945 roku Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej podjął uchwałę unieważniającą konkordat zawarty 10 lutego 1925 roku.

³ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze w strukturach administracyjnych diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 2006, s. 28.

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1954 r. w sprawie utworzenia powiatu wieruszowskiego w województwie łódzkim i zmiany granic województw poznańskiego i łódzkiego, Dz. U. 1954, nr 49, poz. 242.

⁵ Przynależały tu terytoria parafii: Kleszczów i Łękińsko, por. *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958*, Częstochowa 1958, s. 61.

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 listopada 1955 r. w sprawie utworzenia powiatów: bełchatowskiego, pajęczańskiego, poddębickiego i zmiany granic niektórych powiatów w województwie łódzkim oraz w sprawie zmiany granic województw poznańskiego i łódzkiego, Dz. U. 1955, nr 44, poz. 286.

kieleckim. Na tych terenach nie było jednak w jej granicach żadnego ośrodka miejskiego. Nowe zmiany w przynależności administracyjno-terytorialnej diecezji częstochowskiej wprowadziła dopiero ustawa z 28 maja 1975 r.

1.1. Województwo katowickie

Najbardziej zaludniona część diecezji częstochowskiej w latach 1950–1975 rozciągała się na obszarze województwa katowickiego. Liczba parafii sięgała tu niewiele ponad 100 (w 1958 r. – 116), a pracowało w nich 60% księży diecezjalnych. Ponadto kilkudziesięciu kapłanów miało status rezydentów, emerytów, bądź było zatrudnionych w instytucjach diecezjalnych. Tylko 4 parafie należące w województwie katowickim do diecezji częstochowskiej były zarządzane przez duchowieństwo zakonne zależne kanonicznie od biskupa miejsca. Były to: parafia Gołonóg, w której pracowali oo. franciszkanie konwentualni, parafia Najświętszego Serca Pana Jezusa (salezianie) i parafia Miłosierdzia Bożego (pallotyni) w Częstochowie oraz parafia w Białej Górnjej k. Częstochowy (salezianie)⁷. Najwięcej parafii znajdowało się w stolicy biskupstwa. Swoje siedziby miała w niej połowa wszystkich zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich liczących na tym terenie kilkadziesiąt domów⁸. Tu też skupiała się większość instytucji diecezjalnych, z których po likwidacji stowarzyszeń katolickich o charakterze społecznym i dobroczynnym⁹ pozostały: kuria diecezjalna i sąd diece-

⁷ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958.*

⁸ Na obszarze województwa katowickiego znajdowali się spośród zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich: dominikanie w Przyrowie, franciszkanie konwentualni w Gołonogu, jezuita w Częstochowie, paulini w Częstochowie i Leśniowie, albertyni w Częstochowie, bracia szkolni w Częstochowie, salezianie: w Częstochowie, w Kopcu, w Białej Częstochowskiej i Kamyku, pallotyni w Częstochowie. Zakony i zgromadzenia zakonne żeńskie reprezentowały: dominikanki w Świętej Annie, urszulanki w Częstochowie, albertynki w Częstochowie i Poraju, honoratki w 6 domach na terenie Częstochowy, w Zawierciu, Będzinie, Czeladzi-Piaskach i Krzepicach, jadvizanki w Sosnowcu w 3 domach, Kanoniczki w Czeladzi, karmelitanki od Dzieciątka Jezus w Sosnowcu, magdalenki w Częstochowie, ss. Imienia Jezus w Częstochowie, nazaretanki w 2 domach w Częstochowie, oblatki w Częstochowie i Siewierzu, obliczanki w Częstochowie, antoninki w Częstochowie, pallotynki w Częstochowie, pasjonistki: w Będzinie, Dąbrowie Górniczej, Grodźcu i Strzemieszycach, Pasterzanki w Częstochowie, ss. pobożne w Częstochowie, salezjanki w Kopcu, serafitki w Sosnowcu 2 domy, sercanki w Częstochowie, SS. Najczystszej Serca M. Bożej w Częstochowie 2 domy, służebniczki w Będzinie, Częstochowie 3 domy, w Będzinie, Siewierzu i w Zawierciu, służki z Mariówki w Częstochowie 3 domy, szarytki w Częstochowie 2 domy, urszulanki J.K. w Częstochowie 2 domy, westiarki w Częstochowie 2 domy, zmartwychwstanki w Częstochowie, *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958*, s. 179–183.

⁹ Dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach z 5 sierpnia 1949 r., Dz. U. 1949, nr 45, poz. 335; Minister Administracji publicznej, Rozporządzenie z 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z 5 VIII o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, Dz. U. 1949, nr 47, poz. 358; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie (dalej: AKMCz), Okólniki 1945–1952, t. 2, s. 66; P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 123.

zjalny¹⁰, niższe seminarium duchowne¹¹, kapituła katedralna¹², dom księży emerytów¹³.

1.2. Województwo łódzkie

Obok katolickiej diecezji łódzkiej leżącej w granicach województwa łódzkiego, na terenie tej jednostki państwowej administracji terytorialnej znalazły się struktury przynależące do innych kościołów partykularnych, w tym północna część diecezji częstochowskiej położona do 1975 r. w powiatach: piotrkowskim, radomszczańskim, wieluńskim, wierszowskim i pajęczańskim.

Na tym obszarze także mieściły się ogólnodiecezjalne instytucje przynależące do diecezji częstochowskiej – Niższe Seminarium Duchowne w Wieluniu¹⁴, jak też Kapituła Kolegiacka¹⁵ oraz 113 parafii (w 1958 r.)¹⁶. W porównaniu

¹⁰ Instytucje te zostały uformowane w diecezji częstochowskiej po kanonicznym jej objęciu przez pierwszego biskupa Teodora Kubinę w 1926 r.

¹¹ Zaczęło funkcjonować od 1949 r., najpierw jako bursa dla uczniów szkół średnich mających zamiar wstąpić po otrzymaniu świadectwa maturalnego do wyższego seminarium duchownego. Regulamin tego internatu był wzorowany na regulaminach przyjętych w niższych seminariach duchownych. Mieścił się on w domu braci szkolnych przy ul. Pułaskiego w Częstochowie, a ponadto od września 1951 r. w budynku wydzierżawionym od ss. oblatek w Częstochowie przy ul. Paulińskiej 10/12. Gdy w 1952 r. zakład braci szkolnych został przekazany przez władze miejskie robotnikom Huty im. Bolesława Bieruta w Częstochowie, przeniesiono się do drugiego budynku dawnego sierocińca prowadzonego przez ss. służebniczki przy ul. Piotrkowskiej 17 w Częstochowie. Po wygaśnięciu w 1957 r. umowy z ss. oblatkami jedyną siedzibą niższego seminarium była posesja przy ul. Piotrkowskiej 17. Statut Niższego Seminarium Duchownego w Częstochowie został zatwierdzony dopiero 31 sierpnia 1952 r.; J. Związek, *Niższe seminaria duchowne diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” (dalej: CzST) 1975, nr 2, s. 218–220.

¹² Erygował ją na prośbę drugiego biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego w dniu 5 sierpnia 1951 r. bullą *Peropportunesane* papież Pius XII. Jej zadania związane były m.in. z wyborem podczas *sede vacante* wikariusza kapitulnego, co w latach 1950–1975 miało miejsce dwukrotnie: w 1951 r., po śmierci biskupa Teodora Kubiny, i po zgonie biskupa Zdzisława Golińskiego w 1963 r. – wówczas diecezję częstochowską reprezentował wikariusz kapitulny biskup pomocniczy diecezji częstochowskiej Stanisław Czajka. J. Związek, *Kapituła Bazyliki Katedralnej w Częstochowie*, CzST 1975, nr 2, s. 78.

¹³ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 118–119.

¹⁴ Po wojnie działała w Wieluniu, z pewnością już w roku szkolnym 1948/1949, bursa diecezji częstochowskiej. Pełniła ona rolę internatu. Mieszkali w niej uczniowie miejscowych szkół: Gimnazjum Ogólnokształcącego, Liceum Pedagogicznego i Szkoły Handlowej. W zamierzeniach władz kościelnych diecezji częstochowskiej bursa miała pełnić rolę niższego seminarium duchownego przygotowującego w dwóch początkowych klasach szkoły średniej swoich wychowanków do kontynuowania nauki w niższym seminarium duchownym w Częstochowie, realizującym pełny program szkół średnich przewidziany przez polskie władze oświatowe. Oficjalnie seminarium duchowne diecezji częstochowskiej w Wieluniu działało w latach 1952/1953 do 1954/1955; J. Związek, *Niższe seminaria duchowne...*, s. 215–218.

¹⁵ Na mocy bulli papieża Pawła VI *Rationabile obsequium* z dnia 20 października 1965 r. powstała Kapituła Kolegiacka. Biskup diecezji częstochowskiej zlecił jej opiekę nad katechizacją

z częścią diecezji częstochowskiej należąca do województwa katowickiego było to mniej zaledwie o 4 parafie, ale liczba księży pracujących w nich była niższa aż o 30%. Tu też angażowało się duszpastersko duchowieństwo zakonne¹⁷, które nie administrowało żadną parafią, i zakonnice¹⁸. Wspólnoty te w kolejnych latach bardzo nieznacznie zwiększały swój udział na tym terenie, a niektóre z nich zmuszone były go opuścić.

1.3. Województwo poznańskie, kieleckie i krakowskie miejskie

W granicach województwa poznańskiego, w powiecie ostrzeszowskim, znalazły się dwie wiejskie parafie diecezji częstochowskiej: Czajków i Kraszewice, obsadzone obok zarządzającego parafią księdza o statusie administratora także wikariuszem. Podobnie do powiatu włoszczowskiego, w województwie kieleckim znajdowała się tylko jedna parafia w Łysinach, którą kierował administrator. Te 3 parafie, podlegające jurysdykcji biskupa częstochowskiego, nie miały ani księży rezydentów, ani też zakonników czy zakonnice zamieszkujących stale ich terytorium. Stąd kontakty biskupa częstochowskiego i kurii z przedstawicielami władz administracji publicznej na tym terenie miały charakter sporadyczny, bądź incydentalny. Poza tym na terenie wydzielonego województwa miejskiego w Krakowie znajdowało się podlegające pod jurysdykcję biskupa częstochowskiego Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Częstochowskiej¹⁹.

---

dzieci i młodzieży, ze szczególnym uwzględnieniem troski o powołania kapłańskie i zakonne w ziemi wieluńskiej. Kapituła związana była z kościołem Nawiedzenia NMP w Wieluniu, będąc zarazem kontynuatorką kapituły rudzkiej, powstałej w XII w. w Rudzie k. Wielunia, która 24 października 1419 r. została przeniesiona do Wielunia do kościoła św. Michała i 17 kwietnia 1819 r. zniesiona na mocy dekretu supresyjnego F. Skarbka-Malczewskiego, E. Banaszkiwicz, *Kapituła kolegiacka w Wieluniu*, CzST 1974, nr 2, s. 83.

¹⁶ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958*.

¹⁷ W Gidlach mieli swój klasztor dominikanie, w Radomsku franciszkanie konwentualni, a w Wieluniu franciszkanie reformaci, *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958*, s. 179.

¹⁸ W Wieluniu mieszkały bernardynki i antoninki, w Prasce – felicjanki, w Gidlach – józefitki, w Czastarach i Wieruszowie – antoninki, w Radomsku i Radziechowicach – sercanki, w Kłomnicach – służki z Mariówki, a w Pajęcznie – westiarki.

¹⁹ Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Częstochowskiej w Krakowie zorganizował biskup Teodor Kubina już w październiku 1926 r. Jego siedzibą, do czasu wybudowania nowego gmachu przy ul. Bernardyńskiej 3, była sąsiednia posesja i zabudowania klasztorne oo. bernardynów. Do własnego budynku przeniesiono się w październiku 1930 r. Alumni seminarium częstochowskiego zostali też studentami Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, do czasu likwidacji tego wydziału w 1954 r. Później wykłady dla seminariów mających swą siedzibę w Krakowie: częstochowskiego, krakowskiego i śląskiego, organizowano wspólnymi siłami środowiska naukowego. Samodzielnym zakładem naukowym stało się ono od 1957 r. J. Kowalski, *Dzieje częstochowskiego seminarium duchownego w Krakowie*, CzST 1974, nr 2, s. 156–162.

2. Struktury partyjno-państwowe

Centralnym organem administracji państwowej odpowiedzialnym za sprawy wyznaniowe w czasach PRL stał się powołany 19 kwietnia 1950 r. Urząd do spraw Wyznań²⁰, podlegający bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów. Jego zadaniem było koordynowanie działań wszystkich resortów w zakresie problematyki wyznaniowej²¹. Jednak już od stycznia 1949 r. obszar ten był nadzorowany i pozostawał w gestii zainteresowania Biura Politycznego KC PZPR, które wydawało wiążące decyzje w sprawach związanych z Kościołem katolickim²². Z dniem 4 lipca 1958 r. zaistniała nawet stała agenda o ściśle określonych właściwościach²³. W jej kompetencjach leżało wytyczanie i koordynowanie polityki wyznaniowej w sprawach, których merytoryczne załatwienie należało do właściwości innych resortów²⁴, oraz wydawanie opinii i ocen wiążących resorty w ważniejszych zagadnieniach z dziedziny polityki wyznaniowej²⁵. Realizacja zaleceń partyjnych pozostawała w kompetencjach resortu spraw wewnętrznych. Od września 1945 r. w Urzędzie Bezpieczeństwa (potem Służbie Bezpieczeństwa) istniały pionierzy wydzielone do walki z religią. W latach 1953–1956 oraz 1962–1989 komórki wyznaniowe funkcjonowały jako odrębne departamenty resortu spraw wewnętrznych²⁶.

Wynika z tego, że za politykę wyznaniową władz PRL odpowiadały struktury zarówno partyjne, jak też aparatu bezpieczeństwa oraz Urząd do spraw Wyznań²⁷. Ten ostatni był centralnym organem administracyjnym formalnie podporządkowanym Prezesowi Rady Ministrów. W praktyce został zdominowany

²⁰ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz. U. 1950, nr 19, poz. 156; por. AKMCz, sygn. WP, t. 3, poz. 90.

²¹ Z. Rybicki, S. Piątek, *Zarys prawa administracyjnego i nauki administracji*, Warszawa 1988, s. 187; E. Ochendowski, *Centralne organy administracji*, [w:] *System prawa administracyjnego*, t. 2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1977, s. 74 i nn.

²² M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie” 2011, nr 89, s. 218–219.

²³ Była to Komisja Partyjna do spraw Kleru przy Wydziale Administracyjno-Społecznym KC PZPR, a od 1971 r. Zespół do Spraw Polityki Wyznaniowej przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR, Protokół Sekretariatu KC nr 154 z dnia 4 lipca 1958 r., AAN, UdSW, sygn. 56/841, s. 102; J. Żaryn, *Kościół w PRL*, Warszawa 2004, s. 63.

²⁴ Poza Urzędem do spraw Wyznań kontrolę działalności kościołów i związków wyznaniowych prowadziły m.in. następujące jednostki: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk Publicznych.

²⁵ Por. Regulamin Komisji do Spraw Kleru i związków wyznaniowych przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR, AAN, UdSW, sygn. 144/4, s. 16.

²⁶ M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne...*, s. 220.

²⁷ Ibidem, s. 218–219.

przez partie i bezpieczeńkę, a jego bieżąca działalność była przez te agendy koordynowana²⁸. Skutkowało to tym, że toczące się dyskusje i ich dokumentowanie w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, czy na szczeblu partyjnym, nie zawsze były podawane do wiadomości Urzędu do spraw Wyznań. Natomiast wszystko, czym zajmował się ten ostatni, było przekazywane ministerstwu i władzom partyjnym²⁹. „W konsekwencji był on bardziej związany z aparatem partyjnym i różnymi agenturami niż z władzami administracyjnymi”³⁰. W Polsce, mimo to, sprawy wyznaniowe zostały umieszczone w Wydziale Administracyjnym zajmującym się sprawami bezpieczeństwa wewnętrznego, Milicji Obywatelskiej, porządku publicznego, prokuratury, sądów, kontroli sądowej, wojska, straży pożarnej, co budziło skojarzenia z kategorią zagrożenia bezpieczeństwa państwa³¹.

Terenowe odpowiedniki organów państwowo-partyjnych odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL istniały przede wszystkim w województwach i w powiatach. Wojewódzkie i powiatowe struktury o kompetencjach wyznaniowych były właściwe wobec różnych diecezji mieszczących się w granicach województwa, w tym częstochowskiego kościoła partykularnego. Na szczeblu województwa katowickiego, łódzkiego, poznańskiego i kieleckiego oraz krakowskiego decydem w sprawach wyznaniowych dotyczących m.in. struktur diecezji częstochowskiej był I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR oraz kierownik Referatu do spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (później dyrektor Urzędu do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego). Znaczące było też zdanie przedstawicieli poszczególnych pionów Urzędu (Służby) Bezpieczeństwa.

3. Załatwianie spraw typowych przez organy administracji publicznej

3.1. Podejmowanie czynności urzędowych

Ustrój PRL wyznaczył model relacji organów administracji państwowej i kościołów. Zagadnienia obejmujące kontakty między administracją publiczną a diecezją częstochowską dotyczyły całego spektrum spraw, które z perspektywy czasu domagają się analizy historycznej. Dokonywały się one na drodze osobistych kontaktów organów administracji terenowej z władzą diecezji czę-

²⁸ Ibidem, s. 224; A. Witkowski [w:] *O metodach walki z Kościołem prowadzonej przez peerełowskie służby bezpieczeństwa, rozmowa Barbary Polak z Antonim Dudkiem, Janem Żarynem i prokuratorem Andrzejem Witkowskim*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1, s. 9.

²⁹ K. Kąkol, *Spowiedź pogromcy Kościoła*, Olsztyn 1994, s. 11.

³⁰ H. Miszał, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004 r.)*, Lublin 2005, s. 67.

³¹ K. Kąkol, *Spowiedź...*, s. 10–12; M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne...*, s. 223.

stochowskiej (biskup diecezjalny, kuria), jak też z poszczególnymi duchownymi, przede wszystkim, zajmującymi urzędy kościelne proboszczami czy administratorami parafii. Stawianie się duchowieństwa w urzędach szczebla wojewódzkiego, powiatowego i miejskiego dotyczyło zazwyczaj problematyki podejmowanej w toku postępowania administracyjnego.

Na najwyższym szczeblu sprawy te były przedmiotem rozmowy przewodniczącego (lub zastępcy) Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach³² czy w Łodzi³³ z biskupem częstochowskim. Z tej racji, że na terenie województwa poznańskiego znajdowały się tylko 2 parafie przynależące do diecezji częstochowskiej, a zaledwie jedna mieściła się w granicach województwa kieleckiego, podobnie jak w województwie krakowskim znajdowała się tylko jedna instytucja diecezjalna (wyższe seminarium duchowne), kontakty przedstawicieli administracji państwowej z władzą diecezjalną były tu znacznie rzadsze³⁴. Biskup był oficjalnie zapraszany na urzędowe rozmowy³⁵, podczas których poruszano sprawy będące w kompetencjach administracji publicznej na terenie województwa. Oczywiście brali w nich udział zawsze przedstawiciele aparatu partyjno-państwowego. Przy takich rozmowach zazwyczaj był obecny kierownik Referatu do spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (później dyrektor Urzędu do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego)³⁶, a ze strony kościelnej niekiedy także kanclerz³⁷. Tylko podczas niedyspozycji spowodowanej np. chorobą na spotkania szczebla wojewódzkiego delegowany był wikariusz generalny³⁸. Kierownik Referatu do spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (później dyrektor Urzędu do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego) rozmawiał z delegatem biskupa w osobie kanclerza³⁹. Podobne spotkania organizował z nim przewodniczący Prezydium Powiatowej Rady Narodowej oraz niemal zawsze obecny podczas takich obrad kierownik Referatu do spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (później dyrektor Urzędu do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego)⁴⁰. W gmachu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej kanclerz kurii bywał na konferencjach, w których uczestniczyli członkowie tegoż Prezydium⁴¹. Zdarzało się, że w takich rozmowach brali udział przedstawiciele Urzędu Bezpieczeństwa⁴².

³² AKMCz, sygn. WP, t. 3, poz. 77, t. 4, poz. 160.

³³ AKMCz, sygn. WP, t. 3, poz. 233, t. 4, poz. 217.

³⁴ Por. AKMCz, sygn. WP, t. 3, poz. 48.

³⁵ Niezależnie od tego miały miejsce wezwania kierowane przez organy administracji państwowej, por. AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 129.

³⁶ AKMCz, sygn. WP, t. 3, poz. 106.

³⁷ AKMCz, sygn. WP, t. 4, poz. 217.

³⁸ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 134.

³⁹ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 151.

⁴⁰ AKMCz, sygn. WP, t. 4, poz. 140.

⁴¹ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 84.

⁴² M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa a diecezja częstochowska*, Częstochowa 2000, s. 38.

Osobiste spotkania urzędników państwowych z przedstawicielami władzy diecezji częstochowskiej miały miejsce bardzo rzadko i ograniczały się do jednej, dwóch, a tylko wyjątkowo do więcej rozmów w ciągu roku. Inicjatorem były zazwyczaj organy administracji publicznej (prezydium). Zdarzało się jednak, że o taką wizytę zabiegał biskup częstochowski⁴³. Niekiedy, z przyczyn politycznych, zwlekano z wypełnieniem tej prośby i wyznaczeniem terminu wizyty⁴⁴. Ponadto miała miejsce szybka wymiana informacji z wykorzystaniem depesz czy rozmów telefonicznych na linii Prezydium Powiatowej lub Miejskiej Rady Narodowej – kuria diecezjalna.

O wiele szersza, tak tematycznie, jak też pod względem ilościowym, była korespondencja pisemna związana z toczącym się postępowaniem administracyjnym lub jego przygotowaniem. Oczywiście miały też miejsce wezwania duchowieństwa parafialnego do stawienia się w urzędach administracji publicznej (Prezydium Powiatowej lub Miejskiej Rady Narodowej) w różnych sprawach mniejszej wagi⁴⁵.

Obok postępowania ogólnie administracyjnego w relacjach z kościołem częstochowskim miało miejsce administracyjne postępowanie egzekucyjne⁴⁶ prowadzone przez organy administracji publicznej. Urzędy administracji publicznej przyjmowały też często korespondencję od osób kościelnych (prawnych i fizycznych), zawierającą skargi czy wnioski, na które w ustawowym terminie miały odpowiedzieć. Najwięcej spraw załatwianych przez urzędników administracji publicznej w odniesieniu do diecezji częstochowskiej dotyczyło osób duchownych i studentów seminarium duchownego oraz budownictwa sakralnego. Zajmowano się też sprawami gospodarczymi i innymi nieruchomościami kościelnymi. Interesowano się nauczaniem katechezy poza szkołą oraz szeroko rozumianymi praktykami religijnymi. Na uwagę zasługuje stosunek do zakonów.

3.2. Sprawy personalne

Działalność organów administracji państwowej wobec duchowieństwa obejmowała przede wszystkim sprawy dotyczące obsadzania stanowisk kościelnych i opierała się na dekretach najpierw z 9 lutego 1953 r.⁴⁷, a potem z 31 grudnia 1956 r.⁴⁸ Pierwszy z nich był bardziej rygorystyczny i dotyczył wszelkich nominacji zarówno o charakterze stałym, jak też przejściowym. Kompetentne urzędy miały więc wyrazić swoją zgodę na nominacje na wszystkie stanowiska kościelne, a więc proboszczów, administratorów, ale też wikariuszy, re-

⁴³ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 48.

⁴⁴ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 118a.

⁴⁵ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 79.

⁴⁶ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 82.

⁴⁷ Dz. U. 1953, nr 10 poz. 42.

⁴⁸ Dz. U. 1957, nr 1, poz. 6.

zydentów⁴⁹ i innych. Ponadto wymagano, aby księża składali wypełnione przez siebie kwestionariusze i własnoręcznie napisane życiorysy. Po 1956 r. praktyka ta wobec duchowieństwa diecezji częstochowskiej, z pewnymi wyjątkami, została zaniechana⁵⁰. W myśl dekretu z 1956 r. zgodę organów administracji państwowej ograniczono do nominacji na urzędy proboszczów i administratorów. Jednak Urząd do spraw Wyznań mógł zwrócić się do władzy kościelnej (art. 7) o usunięcie duchownego z zajmowanego stanowiska, udzielenie mu upomnienia czy ostrzeżenia, jeśli uznał, że prowadzi on szkodliwą działalność dla państwa. W praktyce więc kuria diecezjalna każdego kościoła partykularnego przed nominacją na proboszczów i administratorów parafii musiała zwracać się z zapytaniem, czy władza państwowa nie wnosi zastrzeżeń przeciw wysuwanej kandydaturze. Odpowiedź pozytywna Referatów do spraw Wyznań i ich sukcesorów skutkowałą wydaniem dekretu nominacyjnego. Natomiast negatywna wiązała się z koniecznością przedstawienia nowego projektu, a nierzadko wymagała ustosunkowania się do zarzutów. Na obszarze diecezji częstochowskiej nie brakowało też przypadków, w których Referaty (Wydziały) do spraw Wyznań przy Prezydiach Wojewódzkich Rad Narodowych żądały upomnienia duchownego lub usunięcia go z zajmowanego stanowiska⁵¹. O przekazanych księżom ostrzeżeniach⁵² i podjętych działaniach kuria informowała kompetentne władze administracyjne⁵³. W związku z tym nierzadko zdarzały się sytuacje, w których kuria diecezjalna w Częstochowie wobec żądań organów administracji publicznej wносиła prośby o złagodzenie stanowiska do Przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej⁵⁴ oraz odwoływała się do dyrektora Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie⁵⁵.

Księża mieli też wobec władz państwowych szereg obowiązków, m.in. natchmiastowe zameldowanie się w nowym miejscu pracy, składanie sprawozdań z nauczania religii w punktach katechetycznych, czy kontrowersyjny obowiązek prowadzenia księgi inwentarzowej⁵⁶. Niewywiązywanie się tego skutkowało karami administracyjnymi, bądź nawet zajęciem mienia księdza przez Urząd Komorniczy i jego licytacją⁵⁷.

⁴⁹ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 176.

⁵⁰ AKMCz, sygn. WP, t. 3, poz. 7, 9.

⁵¹ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 122.

⁵² AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 74, 80.

⁵³ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 66.

⁵⁴ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 118.

⁵⁵ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 115, 121; t. 2, poz. 356, 363.

⁵⁶ Okólnik w sprawie prowadzenia księgi inwentarza przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje zakonne z dnia 15 lipca 1964 r., Dz. U. 1964, nr 7, poz. 15.

⁵⁷ Z. Zaborski, *Parafia Wiewiec. Zarys dziejów*, Częstochowa 1999, s. 196–197.

Nawet wyjazdy duchowieństwa na zagraniczne studia wymagały pozwolenia od właściwych organów administracyjnych. W 1959 r. sprawy te pozostawały w kompetencji Pełnomocnika Rządu do spraw stosunków z Kościołem⁵⁸.

Wydział do spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej żądał od władzy diecezjalnej przekazywania wykazu wszystkich duchownych podlegających obowiązkowej służbie wojskowej. Dotyczyło to także tych parafii, które pojedynczo występowały na obszarze województwa, jak Czajków i Kraszewice, czy też Łysiny⁵⁹, oraz oczywiście alumnów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. Na mocy porozumienia między Episkopatem a rządem PRL z 14 kwietnia 1950 r. w protokole dodatkowym postanowiono, że władza wojskowa będzie odraczać służbę wojskową alumnom w celu umożliwienia im dokończenia studiów, a księża i zakonnicy po złożeniu ślubów nie będą powoływani do czynnej służby wojskowej, lecz zostaną przeniesieni do rezerwy. Zwolnienie to dokonywało się na mocy zaświadczeń władz kościelnych i zakonnych. Pisma takie, m.in. do Wojskowych Komend Rejonowych, kierowała władza diecezji częstochowskiej⁶⁰. W tę problematykę włączył się Urząd do spraw Wyznań, informując kurię częstochowską, że tylko zaświadczenia wydawane przez Wydział mogą być uznane za wiarygodne⁶¹. Wkrótce też zobligowano wszystkie kurie, aby przysyłały wykazy duchownych i kleryków w wieku 18–50 lat każdego roku Wydziałowi do spraw Wyznań w celu uzyskania potwierdzenia⁶². Po 1960 r., na skutek wydania nowej ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym⁶³, mimo złożenia wykazów Wydziału do spraw Wyznań nie zawsze przysyłały je władzom wojskowym, co spowodowało pobór alumnów do wojska. Na odwołanie kurii udzielono wyjaśnienia, że seminaria duchowne nie zaliczają się do szkół akademickich⁶⁴.

Referaty do spraw Wyznań nadzorowały także personalia alumnów studiujących w seminariach duchownych. Stąd kuria diecezjalna w Częstochowie zobowiązana była przekazywać Prezdydiom Miejskich Rad Narodowych (Referatom do spraw Wyznań) informacje o liczbie kleryków rozmieszczonych w jej poszczególnych seminariach⁶⁵.

Ważną dziedziną zamierzonej działalności antyklerykalnej państwa mającej znamiona restrykcji pozostawał niewątpliwie obszar ubezpieczeń społecznych. Składki w myśl Rozporządzenia Rady Ministrów z 10 marca 1951 r. zostały ustalone dla 4 grup pracowniczych, na poziomie 15,5%, 10%, 30% i 18% zarob-

⁵⁸ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 143.

⁵⁹ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 81.

⁶⁰ Por. AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 128.

⁶¹ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 60.

⁶² Por. AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 70.

⁶³ Dz. U. 1960, nr 14, poz. 75; Dz. U. 1963, nr 20, poz. 108.

⁶⁴ M. P. 1964, nr 24, poz. 106.

⁶⁵ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 81.

ków⁶⁶. Od 1 października 1961 r. pracownicy kościoła i jego instytucji zostali zmuszeni do płacenia składki w maksymalnej wysokości⁶⁷, na skutek uznania ich za pracowników „zakładów pracy pozostających we władaniu prywatnym”⁶⁸. Dla kościoła były to zbyt wysokie obciążenia.

Stąd Wydziały Finansowe Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych podejmowały wobec księży działania mające wyegzekwować od nich tzw. podatki od duchowieństwa⁶⁹. W sprawę tę włączyła się kuria diecezjalna, przedstawiając swoje zażalenie co do wysokości należności nakazów płatniczych na podatek dochodowy⁷⁰. Przy tym takie podatki nałożone zostały m.in. na diecezję częstochowską⁷¹. Kary finansowe, nakładane często *ex post*, miały za zadanie podporządkować sobie tak fizyczne, jak i prawne osoby kościelne⁷². Przykładem może być decyzja administracyjna z 1956 r. sięgająca siedem lat wstecz i ustalająca wysokość podatku dochodowego za rok 1949⁷³, mimo zasady *lex retro non agit*. Szczególnie uciążliwy podatek od dochodów księży wprowadzony został Okólnikiem Ministra Finansów w 1959 r.⁷⁴

Taka działalność organów administracji państwowej miała znamiona podporządkowywania sobie prawa biskupa częstochowskiego do swobodnego zarządzania kadrami duchowieństwa i stwarzała pozory formowania jego zależności. Przy tym nomenklatura polityczna wciąż wpływała na decyzje administracyjne urzędników.

⁶⁶ Dz. U. 1951, nr 9, poz. 70.

⁶⁷ Wcześniej składkę dla pracowników kościoła i jego instytucji ustalono na 15,5% zarobków; Okólnik Centralnego Zarządu Ubezpieczeń Społecznych nr 50 z 7 października 1961 r. nr Fs-411-16/61.

⁶⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z 17 stycznia 1956 r. Nr 2CZ 1/56, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna I 1957, poz. 14.

⁶⁹ Zarządzenie Min. Fin. z dnia 9 stycznia 1954 r. Nr 430/5/54.

⁷⁰ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 148a, 149.

⁷¹ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 151.

⁷² Po zerwaniu konkordatu z 1925 r. w systemie prawa polskiego brak było wyraźnej regulacji sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Polsce. To skutkowało arbitralnością w określaniu, jakie kościelne instytucje należy uznać za osoby prawne w obrocie prawnym. Por. J. Krukowski, *Rewizja systemu relacji między państwem i Kościołem w Polsce*, „Kościół i Prawo” 1993, nr 11, s. 90.

⁷³ M. Mikołajczyk, *Problemy religijno-moralno-społeczne diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989 wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej*, Częstochowa 2001, s. 133.

⁷⁴ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce (1945–1970)*, Kraków 1995, s. 143–144; *Episkopat Polski. List do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem z 3 IV 1959 r. w sprawie opodatkowania duchownych*, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1: 1945–1959, Poznań 1994, s. 684–689; *Episkopat Polski. Memorial do Rządu PRL z 15 IV 1959 r. o sytuacji Kościoła w Polsce*, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, s. 691–701; *Sekretarz Episkopatu Polski. List do Ministra finansów z 26 V 1959 r. w sprawie opodatkowania duchowieństwa*, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, s. 708–709; *Episkopat Polski, List do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem z 2 X 1959 r., w sprawie opodatkowania duchowieństwa*, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, s. 748–749.

3.3. Budownictwo

Przepisy dotyczące budownictwa w PRL regulowały przede wszystkim: ustawa Prawo budowlane z dnia 31 stycznia 1961 r.⁷⁵ oraz rozporządzenia wykonawcze z 27 lipca 1961 r. w sprawie państwowego nadzoru budowlanego⁷⁶ i o zatwierdzaniu projektów budowlanych⁷⁷, a w odniesieniu do instytucji kościelnych dodatkowo jeszcze Okólnik nr 3 Urzędu do spraw Wyznań⁷⁸. Powyższe akty prawne dotyczyły zarówno budowy nowych kościołów, plebanii i innych zabudowań kościelnych czy sakralnych, jak też remontów starych, bądź zniszczonych.

Procedura załatwiania formalności budowlanych zgodnie z Okólnikiem nr 3 z dnia 27 marca 1957 r. polegała na złożeniu przez kurię diecezjalną raz w roku wniosków dotyczących budownictwa kościelnego i sakralnego do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Otrzymanie akceptacji dla poszczególnych budów było podstawą do wnioskowania w Wojewódzkim Zarządzie Architektoniczno-Budowlanym o lokalizację obiektu. Po uzgodnieniach miejsca pod budowę należało opracować dokumentację projektową techniczno-kosztorysową. Pozwolenie na budowę wydane w toku tej procedury nie było jednak wolne od decydenta, jakim był szef Wydziału do spraw Wyznań⁷⁹, który działał na podstawie wytycznych partii i Służby Bezpieczeństwa. Ta forma działalności administracji państwowej miała za zadanie zrealizować zamierzenia polityki wyznaniowej, ograniczając możliwość praktyk religijnych ludzi wierzących, zgodnie z ideologicznymi zamierzeniami władz. Urzędnicy decydowali także o zapleczu budowlanym instytucji diecezjalnych: kurii, sądu, seminarium, łamiąc konstytucyjną zasadę rozdziału kościoła od państwa (art. 82 § 2)⁸⁰. Swoje decyzje dotyczące odmowy budowy instytucji diecezjalnych, kościołów, kaplic, plebani i innych budynków kościelnych czy sakralnych uzasadniano koniecznością zapewnienia najpierw „codziennych” potrzeb ludności lub brakiem materiałów budowlanych. Uciekano się także do argumentów zbytniego obciążenia finansowego rodzin, które musiałyby podejmować utrzymanie, czy trud budowy nowych obiektów sakralnych, bądź remontu starych.

3.4. Sprawy gospodarcze

Na mocy ustawy o przejęciu dóbr martwej ręki z 20 marca 1950 r. doszło do czynności administracyjnych, w wyniku których zajmowano wiele nieruchomości

⁷⁵ Dz. U. 1961, nr 7, poz. 46.

⁷⁶ Dz. U. 1961, nr 38, poz. 197.

⁷⁷ Dz. U. 1963, nr 45, poz. 254.

⁷⁸ „Gorzowskie Wiadomości Diecezjalne” 1957, s. 356–358.

⁷⁹ M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa...*, s. 54.

⁸⁰ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm ustawodawczy z 22 VII 1952 r., Dz. U. 1952, nr 33, poz. 232.

ści kościelnych, w tym znaczne części ziemi beneficjalnej uprawianej przez proboszczów i zakony⁸¹. Władze administracyjne najczęściej informowały kurie diecezjalną o zamiarze przejmowania budynków i placów⁸². W następstwie tego podejmowano dalsze działania polegające na przymusowym wywłaszczeniu⁸³. Niekiedy bez uprzedniej informacji⁸⁴. Korespondowano także w sprawach dotyczących pozbawiania nieruchomości zakonów mających swe klasztory na obszarze diecezji częstochowskiej⁸⁵.

Wobec ustalenia dla osób kościelnych wysokich składek na ZUS zapadały decyzje, na mocy których zajmowano wierzytelności majątkowe⁸⁶ lub pieniądze⁸⁷. Sprawy te budziły podczas postępowania administracyjnego szczególnie dużo emocji.

3.5. Nauczanie

Nauczanie alumnów w diecezji częstochowskiej spotkało się z nadzorem ze strony administracji państwowej na skutek Zarządzenia Ministerstwa Oświaty z 29 grudnia 1959 r.⁸⁸ Za podstawę prawną przyjęto ustawę z 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach, zakładach wychowawczych i naukowych⁸⁹, co uzasadniało działalność kuratoriów szkolnych i Wydziałów do spraw Wyznań Prezydium WRN, aby objąć instytucje te kontrolą. Podstawa ta obowiązywała mimo uchwalenia przez sejm PRL 15 lipca 1961 r. ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania⁹⁰, która uchyliła poprzednie ustawodawstwo z 1932 r. Poza tym Minister Oświaty wydał 26 lutego 1965 r. zarządzenie, wspominając w nim o przepisach powyższego zarządzenia, które – z wyjątkiem paragrafu 17 – dotyczyły także seminariów duchownych⁹¹.

Wizytacje Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Częstochowskiej w Krakowie przez pracowników kuratorium zostały przeprowadzone, mimo zgłaszanych zastrzeżeń ze strony czynników kościelnych⁹². Brali w nich udział przedstawiciele kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie, wojewódzkiego Urzędu Kontroli i Prasy w Krakowie, Wydziału do spraw Wyznań w Krako-

⁸¹ Dz. U. 1950, nr 9, poz. 87.

⁸² M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa...*, s. 51.

⁸³ Ibidem, s. 124; AKMCz, sygn. WP, t. 5, poz. 55.

⁸⁴ Nie zawiadomiono np. ss. szarytek o zamiarze wykonania pomiarów należącego do zgromadzenia placu, AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 148.

⁸⁵ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 116; t. 2, poz. 42a.

⁸⁶ Np. ziemię beneficjalną. Por. M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa...*, s. 124.

⁸⁷ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 82.

⁸⁸ Dz. U. Min. Ośw. 1960, nr 1, poz. 5.

⁸⁹ Dz. U. 1932, nr 33, poz. 343.

⁹⁰ Dz. U. 1961, nr 32, poz. 160.

⁹¹ M. P. 1965, nr 13, poz. 48.

⁹² Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Częstochowskiej, Wydział do spraw Wyznań – Kuratorium, b. pag.

wie⁹³. Natomiast działalność likwidacyjna na obszarze diecezji częstochowskiej szkół i przedszkoli prowadzonych przez zakony powodowała zgłaszanie urzędom państwowym skarg i wniosków na wydawane decyzje administracyjne⁹⁴.

Z kolei ustawa z 15 lipca 1961 r. o rozwoju oświaty i systemie wychowania wprowadzała zasadę, że wszelka pozaszkolna działalność oświatowa i wychowawcza oraz inne formy pracy z młodzieżą i dziećmi podlegają nadzorowi Ministerstwa Oświaty⁹⁵. Na tej podstawie organy administracji państwowej domagały się rejestracji punktów katechetycznych przez osoby kościelne i próbowały przeprowadzać ich kontrolę. Równocześnie zakazano nauczania religii przez zakonników i zakonnice⁹⁶. Na powyższe działania administracji publicznej kościoł wyrażał swój sprzeciw w formie skarg i zażaleń. Wszystko to budowało wzajemną korespondencję.

W tej kategorii spraw rozpatrywanych przez urzędników mieści się też kwestia związana z wydawnictwem i prasą katolicką, która w misji kościoła miała spełniać rolę edukacyjną. Wydany 5 lipca 1946 r. dekret o kontroli prasy, publikacji i widowisk wprowadził nadzór (tzw. cenzurę) państwa nad wszelkiego rodzaju drukami, co wymagało zwracania się kurii częstochowskiej do władz administracyjnych o pozwolenie na każdą wydawaną pozycję⁹⁷. Należało także mieć pozwolenie na używanie powielacza na wszelki powielany druk⁹⁸ oraz wystarać się o odpowiedni przydział papieru. Także w tym przypadku kierowano się wobec diecezji częstochowskiej nie tyle argumentami niedoboru gospodarki, które oficjalnie przedkładano w uzasadnieniach poszczególnych aktów administracyjnych, co polityką restrykcyjną, poprzez którą próbowano wpływać na podporządkowanie się czynników kościelnych władzy ludowej.

3.6. Kult

Porozumienie między episkopatem a rządem PRL z 14 kwietnia 1950 r. w pkt. 18 zapewniało opiekę duszpasterską kapelanów w szpitalach, sanatoriach, zakładach karnych i więzieniach. Tego rodzaju obecność duchowieństwa sprawującego stałe posługi w kaplicach szpitalnych, sanatoryjnych i zakładowych nie mieściła się w zasadzie świeckości instytucji państwowych. Czynniki partyjno-państwowe wywierały więc na ich dyрекcję nacisk, aby pozbywały się miejsc kultu i kapelanów. Na terenie diecezji częstochowskiej wykorzystywano do tego celu argumentację odrestaurowania budynków użyteczności publicznej, do których po zakończeniu prac remontowych nie pozwalano powrócić księżom z paramentami liturgicznymi i nie przewidywano pomieszczeń na kaplice. Działania

⁹³ M. Mikołajczyk, *Władza ludowa...*, s. 101–107.

⁹⁴ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 277.

⁹⁵ Dz. U. 1961, nr 32, poz. 160.

⁹⁶ Dz. U. Min. Ośw. nr 10, poz. 124; Dz. U. Min. Ośw. nr 13, poz. 177.

⁹⁷ Dz. U. 1946, nr 34, poz. 210.

⁹⁸ Dz. U. 1946, nr 19, poz. 124.

takie wywoływały protest ze strony kurii częstochowskiej, która pisała prośby o przywrócenie dotychczasowego stanu użytkowania lokalu na kaplicę. Niekiedy działania te miały charakter zorganizowany i były bardzo szybką reakcją na zamierzenia dyrekcji, np. w czerwcu 1960 r. kuria wysłała depezę do Wydziału do spraw Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej w celu otwarcia zamkniętej wraz z Najświętszym Sakramentem kaplicy szpitalnej pod pozorem przygotowania jej do restauracji⁹⁹.

Kościelne osoby prawne miały też obowiązek uzyskania zezwolenia na pewne formy zorganizowanego duszpasterstwa, zbierające wiernych poza obiektem kościelnym. Tak więc na wszelkiego rodzaju zgromadzenia, w tym na procesje i pielgrzymki należało uzyskać od odpowiednich organów administracyjnych zgodę. Za podstawę prawną podawano kościołowi ustawę z 11 marca 1932 r.¹⁰⁰ oraz art. 1 i 2 Dekretu z 18 sierpnia 1949 r.¹⁰¹ Później podstawą prawną była ustawa o zgromadzeniach z dnia 29 marca 1962 r.¹⁰² Chcąc uzyskać takie zezwolenie, strona zainteresowana miała złożyć do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej lub Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Wydziale Spraw Wewnętrznych, który był właściwy ze względu na miejsce zgromadzenia, odpowiednie podanie – w terminie 7 dni przed zamierzonym zebraniem. Przy tym należało uzgodnić trasę owych procesji czy pielgrzymek¹⁰³. Składane przez kościół podania nie miały tylko charakteru formalnego i nie ograniczały się do powiadomienia kompetentnych organów w celu zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Nie zawsze były więc pozytywnie rozpatrywane i spotykały się z odmową, nawet wtedy, gdy dotyczyły tzw. tradycyjnych pielgrzymek czy procesji¹⁰⁴. Także w tej sferze działalności administracji publicznej można dopatrzeć się wpływu ideologii komunistycznej.

Księża, chcąc uniknąć trudności ze strony urzędników, uciekali się do organizowania pielgrzymek czy procesji, nie występując o zgodę. Niezachowanie tych przepisów wiązało się z zawiadomieniem kurii diecezjalnej w Częstochowie o wypadkach nieprzestrzegania obowiązującego prawa¹⁰⁵. W takich sytuacjach strona kościelna zmuszona była do wyjaśnień i powiadamiała właściwe organy administracyjne o podjętych przez władzę diecezjalną środkach zmierzających do powstrzymania nieprawnych zachowań swoich podwładnych¹⁰⁶.

⁹⁹ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 173.

¹⁰⁰ Dz. U. 1949, nr 48, poz. 450.

¹⁰¹ Dz. U. 1949, nr 49, poz. 369.

¹⁰² Dz. U. 1962, nr 20, poz. 84.

¹⁰³ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 31, 32.

¹⁰⁴ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 131, 137, 150.

¹⁰⁵ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 29.

¹⁰⁶ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 30.

Używanie i zakładanie megafonów w celach kultowych wymagało w okresie PRL-u zezwolenia Dyrekcji Okręgowej Poczty¹⁰⁷. Urząd do spraw Wyznań stał na stanowisku, że Ministerstwo Łączności, któremu podlegała Poczta, winno określić zasady wydawania zezwoleń na zakładania i używanie urządzeń megafonowych na zewnątrz kościołów i kaplic, na ich dziedzińcach, cmentarzach, a także wewnątrz budynków sakralnych. Wymagało to porozumienia się z właściwym terytorialnie Wydziałem do spraw Wyznań. Przykładowo Dyrekcja Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Łodzi zwracała się do kurii diecezjalnej w Częstochowie, aby kościoły mieszczące się na terenie województwa wystąpiły o odpowiednie zezwolenia na używanie urządzeń megafonowych w miejscach publicznych, tzn. poza wnętrzem świątyni¹⁰⁸. Także tego rodzaju pozwolenia w rzeczywistości państwa socjalistycznego nie były jedynie formalnością. Przykładowo kierownik Miejskiego Referatu do spraw Wyznań w Częstochowie zażądał telefonicznie od proboszcza jednej parafii, aby podczas procesji Bożego Ciała w 1953 r. nie używano głośnika.

Uroczystościom kościelnym na placach i wewnątrz zabudowań księży próbowali nadać splendor, wywieszając flagi o barwach biało-żółtych, ukazujące hierarchiczną zależność urzędów kościelnych podporządkowanych kanonicznie Stolicy Apostolskiej. Ustawodawstwo państwowe zabraniało jednak wywieszania flag państw, z którymi PRL nie utrzymywał stosunków dyplomatycznych¹⁰⁹, w tym flagi biało-żółtej, w której widziano odwołanie się do Państwa Watykańskiego. Nieprzestrzeganie tego zakazu spotykało się z nakładaniem na duchowieństwo diecezji częstochowskiej kar administracyjnych.

3.7. Zakony

Zakony i zgromadzenia zakonne, podporządkowane przełożonym generalnym mającym swą siedzibę zazwyczaj poza granicami PRL oraz kierujące się regułą na tzw. prawie papieskim, a więc wyjęte spod jurysdykcji biskupa diecezjalnego, stanowiły obszar wyjątkowo niekorzystny dla realizacji antyreligijnej polityki państw bloku komunistycznego. Działalność administracji państwowej wobec tych wspólnot przejawiała się m.in. w tym, że zakonnice pracujące w charakterze pielęgniarek były zwalniane ze szpitali, mimo ogromnego braku średniego personelu medycznego¹¹⁰. Władza diecezji częstochowskiej, mając na swoim terenie kilkadziesiąt domów zakonnych, przedstawiała urzędnikom państwowym problem pozbawiania zakonnic środków utrzymania. Oficjalnie podawaną przyczyną redukcji zatrudnienia była reorganizacja służby zdrowia¹¹¹.

¹⁰⁷ Dz. U. 1958, nr 62, poz. 309; Dz. U. 1961, nr 8, poz. 48.

¹⁰⁸ AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 122.

¹⁰⁹ Dz. U. 1935, nr 72, poz. 455; Dz. U. 1935, nr 86, poz. 534.

¹¹⁰ „Za i Przeciw” 1958, nr 45; M. Mikołajczyk, *Władza ludowa...*, s. 121.

¹¹¹ AKMCz, sygn. WP, t. 1, poz. 172.

Kościół interweniował w urzędach także w sytuacjach zagrażających eksmisją z pomieszczeń klasztornych¹¹². Na tego rodzaju zażalenia administracja państwowa odpowiadała potrzebami lokalowymi, co miało uzasadniać podjęte decyzje.

Inną formą działalności antyzakonnej organów administracji państwowej były rozmowy z przedstawicielami kurii diecezjalnej w celu zaniechania aktywizowania zakonników do rekolekcji¹¹³. Utrudniano też na drodze administracyjnej zakonowi prowadzenia kościelnej nauki religii. Tego rodzaju działalności zabroniło im bowiem zarządzenie Ministerstwa Oświaty z 9 sierpnia 1961 r.¹¹⁴ i z 21 września tegoż roku¹¹⁵.

Podsumowanie

W dotychczasowych opracowaniach dotyczących województwa częstochowskiego, łódzkiego, poznańskiego, kieleckiego nie określano przynależności administracyjnej poszczególnych ich części do danych diecezji. Jeśli już to, tylko wspomniano o istniejących na tych obszarach strukturach diecezjalnych. Podobnie badacze zajmujący się dziejami diecezji częstochowskiej zaledwie wzmiankowali jej związki z różnymi województwami i administracją publiczną. Tę lukę próbuje uzupełnić niniejszy artykuł. Dokonuje on przeglądu struktur diecezji częstochowskiej znajdujących się na terenie 19 powiatów, pokazując ich administracyjną przynależność terytorialną i wskazując możliwości kontaktów z administracją publiczną. W praktyce PRL-u o sprawach wyznaniowych podejmowanych na najwyższych szczeblach administracji centralnej, w tzw. terenie, decydowali na obszarze każdego województwa: Pierwszy Sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej oraz wojewódzki szef Urzędu (Służby) Bezpieczeństwa. Ich wskazówki realizował kierownik Referatu do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (później jego sukcesor). Niemniej sprawami działalności diecezji częstochowskiej zajmowano się także na niższych szczeblach administracji publicznej. Władze wszystkich szczebli administracji terytorialnej kontaktowały się bowiem z kościelnymi strukturami dla realizacji priorytetów polityki wyznaniowej PRL, budując obraz rzeczywistości ówczesnego Państwa Polskiego.

¹¹² Por. AKMCz, sygn. WP, t. 2, poz. 188a, 190; M. Mikołajczyk, *Władza ludowa...*, s. 122.

¹¹³ AKMCzCz, sygn. WP, t. 1, poz. 168.

¹¹⁴ Dz. U. Min. Ośw. 1961, nr 10, poz. 124.

¹¹⁵ Dz. U. Min. Ośw. 1961, nr 13, poz. 177.